

„Mert aki meg akarja tartani az ő életét, elveszti azt; aki pedig elveszti az ő életét én értem, az megtartja azt.” (Lukács 9,24.)

Izgalmas irodalomértési teret szervez maga köré Krasznahorkai László *Sátántangó* című regénye. A szöveg körül kikristályosodó értelmezések egyaránt mozgatják a modern valamint a posztmodern irodalmi jelenségkör központi fogalmait. Egyrészt a nyolcvanas évek olvasatai kiemelik a téma

visszatérését, az egységes lineáris történetmesélés, a világszerűség és ezáltal a klasszikusnak vélt regényforma visszatérését, másrészt a kilencvenes évek értelmezései ugyanezért marasztalják el azt, kimutatva azokat a pontokat ahol a posztmodernben már egyszer kiüresített metafizikusság, logocentrikusság fogalmi visszatérni látszanak, vagy, hogy mintegy megmenthessék a regényt a posztmodern égisze alatt, azokat a jelenségeket emelik ki, ahol a mindent egységesíteni kívánó elbeszélői hang a nyelv működése által aláásódik, ezáltal megfelelve a posztmodern nyelvi fordulatból adódó elvárásának, mely a szövegekben a nyelv aporetikus, önfelbontó mozgásait keresi..

Az olvasást a rabság, a reménytelenség, a bezártság alakzatai irányítják. A doktor szerzősége az örület szintjére helyeződik, mintha a regényvilág alakulására az nem lenne hatással, mintha abban a pillanatban, hogy a doktor írni kezdi a regényét a rabság, a reménytelenség, a bezártság fogalmi érintetlenül maradnának. Ez a regényre vonatkozó hiányérzetként jelenik meg a recepcióban, mely hiányérzet a nyelvi fordulat jelenségéből származik, melynek keretében az a szöveg lesz adekvát, elfogadható, mely önnön nyelvi megformáltságára reflektál (lásd: posztmodern szövegek). Felmerül a kérdés: hogyan értékelhető a nyelvi fordulat látszólagos semmibe vétele egy olyan szöveg működésében, melynek horizontján a nyelvi fordulat kérdései központi helyet foglalnak el? Vajon ténylegesen érintetlenül hagyja-e a szöveg a rabság, a kiszolgáltatottság, az alávetettség formáit?

Látni kell, hogy ezek a jelenségek olyan, az irodalomértésben központi fogalmakat implikálnak, mint a hatalom, a leírás, a szubjektum kialakulásának lehetőségei, melyek ugyanazon fogalmi háló részét képezik, így amikor

Csoknya Sándor 61

A HATALOM, AZ ÍRÁS ÉS A MEGVÁLTÁS LEHETŐSÉGEI

Krasznahorkai László

Sátántangó című regényében

az előbbieket helyeződnek a kérdésseltevés középpontjába az utóbbiak se maradnak érintetlenül. Értelmezésemet a hatalom megképződésének lehetőségei felől szeretném indítani, hogy aztán annak kimozdításával, a fogalmi háló többi tagját is (újra) játékba hozhassam.

62 A *Sátántangó* recepciójában Estike szerepe ritkán esik az értelmezések középpontjába. Véleményem szerint pedig a vele kapcsolatos események fontos helyet foglalnak el a regényvilág megképződésében, párhuzamban állnak a doktor sátáni rend elleni, írás általi küzdelmével, így pedig egyfajta katalizátorai annak a narratopoetikai rendszernek, mely a *Sátántangó*ban működik. A párhuzam abból a kontextusból nyeri energiáját, hogy az Estikével történtek ugyanúgy a hatalmi, elnyomó rend keretein belül kapnak súlyt és értelmet, ahogy az írás a doktor esetében az elnyomás és a hatalom kontextusában kerül játékba. Estike, többször is, mint a telepen működő hatalmi rendszer legalsó fokán álló, legkiszolgáltatottabb szereplő jelenik meg:

*vaklátással érzékelté, hogy ott vannak s ő ott van
velük szemben
lent¹*

Mint hogy Estike és Micur harcát és Estike öngyilkosságát elsődlegesen egy hatalmi rend kibomlásának tekintem, ezért annak pontosabb megértéséhez először Foucault *Szubjektum és a hatalom*² című tanulmányához szeretnék fordulni, mely a hatalmi struktúrák kialakulását, és a szubjektivitás létrejöttének lehetőségeit elemzi.

Foucault a hatalmi és konfrontációs viszonyok egymásra hatásának speciális összefüggéseit vizsgálja. A hatalmi viszony célja az irányítás, a konfrontációs viszonyé pedig az ellenállás. A hatalmi viszonyban az irányító pólust kettős, ellentmondásos cél vezérli: egyrészt legyőzni a másikat, mely annak totális mozdulatlanságához, megmerevedéséhez vezet, másrészt fenntartani a szembenállás antagonisztikus viszonyait, az egymásra hatás és visszahatás mozdulatait. Az irányítás csak a felek egymásnak feszülő antagonisztikus játékában valósulhat meg, „ezeken a működéseken keresztül viszonylag folyamatosan és megfelelő biztossággal lehet mások magatartását irányítani.”³, ám amint ez a játék befejeződik, az irányítás, a hatalom lehetősége is befejeződik. Ezért „a konfrontációs viszonyok számára [...] a hatalmi viszonyok megmerevítése lesz a cél, ez egyszerre a viszony beteljesülése és felfüggesztése”⁴. Ezáltal a viszonyban résztvevő pólusok motivációi és tulajdonságai felcserélhetőek: az ellenállás eszköze a hatalmi viszony elismerése, az ellenállás beszüntetése lesz, gátolva a hatalmi pólus dinamika és mozgás igényét, a hatalom célja pedig az ellenálló mozgás létrehozása, hogy

ezekben a mozdulatokban az irányítás lehetősége létrejöhessen. Az elnyomó és elnyomott pólus nem mereven egymásnak szegülve jelenik meg előttünk, hanem egy intimebb egymást feltételező és áttételesen irányító kapcsolatban. Ennek tükrében érdemes újra olvasni Estike és Micur küzdelmét.

A küzdelmet Estike testvérétől, Sanyitól kölcsönzött „Győzni 63 kell!” imperatívusz, és Estike kérdése: hogyan kell győzni – „Hogyan bizonyítsa be, hogy képes a 'győzelemre'?”⁵ – indítja útjára. A győzelem tematika egyébként is hangsúlyos jelenléte a szövegben – gondoljunk csak a telepiek győzelem érzetére szabadulásuk után, vagy a doktor arra irányuló vágyára, hogy a romboló sátáni rend felett győzelmet arasson –, valamint az, hogy az ördög hagyományosan egy fekete macska képében jelenik meg, kiemelt helyre emeli a küzdelmet, azt mutatja be, hogy többről van itt szó egy infantilis gyermek által egy állaton elkövetett erőszaknál, maga a sátáni rend elleni küzdelem, annak egy kifordított képe mutatkozik meg. A harc végpontját így írja le a narrátor: „...úgy érezte, már mozdulnia sem kell, hatalma elviselhetetlen súllyal nehezedik a macskára [...] látta a [...] rémületet, a másik tehetetlen vergődését, a már-már önmaga ellen forduló kétségbeesést, az utolsó reményt, hogyha koncként kínálja fel saját magát [*a macska - Cs.S.*], talán megmenekül.”⁶ Estike „azt hitte eddig, csupán a kudarc elviselhetetlen, most már értette, hogy kibírhatatlan maga a győzelem is, mert e szörnyű birkózásban, nem az volt a szégyenletes, hogy ő maradt fölül, hanem hogy az esély hiányzott a vereségre.”⁷

Estike ráébred arra, hogy a vereség és a győzelem ugyanannak a létmódnak különböző megnyilvánulásai csupán, ráébred, hogy a győzelem nem kivezető út, nem a szabadulás záloga, mert a szabadulás ígérete csupán a vereség és győzelem oppozíciójának illúziója. A küzdelemből hiányzik az ellenállás, annak során Micur semmiféle támadó mozgást nem tanúsít, így a győzelem is teljesen értelmetlenné válik, a harc alkalmatlan a győztes identitás megalkotására. Ez a vereség és a győzelem oppozíciójának dekonstruálásához, a hatalmi viszony egy differenciáltabb elképzeléséhez vezet. Ebben a pillanatban Estike egyfajta határra érkezik el, megváltozik a vereséghez fűződő kapcsolata, ennek megértése vezet el öngyilkosságához. Szeretnék hosszabban idézni egy Krasznahorkai interjúból, amely a vereség és a győzelem oppozíciójában kontextualizálja az élet értelmére irányuló megértési kísérleteket, és amely véleményem szerint arról a pillanatról beszél, amit Estike megtapasztal a Micurral folytatott küzdelmében, valamint Sanyi „*Győzni kell!*” parancsolatával kapcsolatban, mely véglegesen a pénzfa működésében való csalódásával foszlik szerte.

„A vereség másik forrása egy elementáris tanácstalanság, amely akkor fogja el az embert, ha ahhoz a számára kísérteties határhoz ér, ahol nem egyszerűen kérdései meg a válaszai, hanem a létezésre vonatkozó fogalmai mondanak csődöt... Mindenesetre ha így volna.... Feltétlenül meg kellene örülnön, mert hiszen az ő szempontjából, erről a kísérteties határról egy olyan léttel állna szemben, amelynek tartozékai között átjárás nincs, amelynek tehát hiányzik a váza, mégsem esik szét.

Meg kellene örülnön, igen [...], és olykor meg is történik ez, ám a megörüléstől való félelem mint emberi szervezetségünk furfangos védreakciója egy hitbéli gesztushoz gyakrabban vezet, ahhoz az állapothoz, amikor e határon állva, mozdulni képtelenül, egyszer csak ... lehunyjuk a szemünket. Mert a hit, hogy is mondjam lehunytt szemmel való édes álmodozás [...] E két stáció után a legradikálisabb megoldás végezetül az, ahol a hit szépségének helyén az egyszerűség szépsége áll, az amelyik nem csupán eltávolodik, hanem elutasítja ezt a 'világinterpretációt'. Meghökkenő elnézéssel és tisztelettel, de némiképp értetlenül fordul az eme értelmezés kényszerigája alatt nyögő szellemi kísérlet felé, ő azonban nem foglya ennek, nem lázas, és nem is hiszi, hogy lehunyhatná 'egyszer csak' a szemét, annál is inkább, hiszen meg van győződve róla, hogy vak, s hogy vaksága legmélyebb értelmében természetes. Vak, a szónak nem ... szálnalmas, hanem elfogadó, belenyugvó jelentésében.”⁸

Véleményem szerint Estike a vakság természetességének eme belátására jut el. A vakság különösen fontos jelenség, gondoljunk csak Korin vakság felfogására – „tőle tudta meg, hogy a vakság 'varázslatos állapot...' , s ő, mármint Korin nemhogy bánkódna, egyenesen boldog, és hálás az Istennek 'ez örök homályért'⁹ – , valamint arra, hogy Estike úgy érezte, hogy Sanyi nélkül csak vakon bolyong. A vakon bolyongás természetes állapot lesz, nem azért mert a Látás, a Szabadság, a Győzelem megakadályozódik valamilyen elnyomó, kizsákmányoló rendszer keretein belül, hanem mert ezek a fogalmak a szövegben a saját oppozíciójukba beleírva (vakság, a rabság, a vereség nem önmagukban létező ellentétpárjaiként) lepleződnek le. Estike a vakságból nem a látás pozíciójába helyeződik át, hanem megérti vaksága természetes voltát, olyan értelemben, ahogy az a Krasznahorkai-interjúban megjelenik. Így értelmezésem szerint Estike öngyilkossága ebbe az örök természetes vakságállapotába való belehelyezkedés.

Itt szeretnék visszatérni a fent idézett foucault-i gondolatra. Estike öngyilkossága az ellenállásról való lemondás, amennyiben az ellenállás bármilyen további mozdulatáról mond le, így örökre kiszolgáltatva önmagát az Irimiás által képviselt vereség és győzelem oppozíciójára alapuló rendszer működésének, de egyben dekonstruálva is a rendszer magját alkotó fogalmakat, így az ellenállásról való lemondás válik az ellenállás egyetlen lehetséges

módjává. Ennek a létrehozásnak és felbontásnak a körforgását később Irimiás beszédének elemzésén és más példákon keresztül fogom bemutatni, de előbb szeretném a fent elemzett logika alapján a doktor szerzőségét és íráshoz való viszonyát elemezni.

A szereplő doktor írás ideálja a leírást a kint és bent logikája 65 alapján képzeli el. Lejegyzés ideálja a katonai megfigyelőállás képében talál metaforára, amely „nagy biztonsággal, mélyen, a lényegre összpontosítva láttatja a kutatás tökéletesen működő, 'mondhatni hősi történetét', megfigyelő és megfigyelt optimális távolságával”¹⁰. Arra vágyik, hogy a lejegyzés során képessé váljon a tökéletes reprezentációra, mely a dolgok lényegiségét adja vissza. A lejegyzés pedig az elmúlással való szembesegülés eszköze, mely csak ekkor, a tökéletes ábrázolási technika létrejötte esetén valósulhat meg, amikor már minden apró részlet, minden apró esemény, minden apró történés az elmondás racionalizált területére vonódik be.

A doktor írásfordulata *A kör bezárul* című fejezetben valósul meg, ekkor jelenik meg a „*megfigyelő és megfigyelt optimális*” távolságának lehetősége. „Mert fokozatosan döbönt rá, hogy évek hosszú gyötrelmes szívós munkája végül meghozta gyümölcsét: olyan egyedülálló képesség birtokosa lett, amelynek kegyelméből már nemcsak a leírás készenlétével szegülhet szembe az örökösen egy irányba tartó dolgok kihívásának, hanem bizonyos fokig meg is határozhatja a látszólag szabadon örvénylő események elemi szerkezetét...!”¹¹ A leírás megteremti tárgyát, így létrehozva a megfigyelő és megfigyelt optimális távolságát, „mert csak az történik meg, ami megfogalmazódik”¹².

Az ideális rendszer reprezentálására használja a doktor a katonai megfigyelőállás képét. Ez megvalósulni látszik a performativitás létrejöttével, egyfajta abszolút szabadságot tételezve az írás teremtő erejének. Ezután a doktor elindul, hogy megkeresse a harangzúgás eredetét. A harangzúgás a kint metaforája, az utolsó titkos dolog, aminek be kell vonódnia a reprezentációba, legalábbis ez a szereplő doktor vágya. Az isteni üzenet, a titkos csoda helyett azonban csupán egy elmebeteg csavargót talál az eredet helyén. Az, hogy a csavargó is a nyelv által próbál figyelmeztetni – „Ö-ön a tö-ök! Ö-ön a tö-ök! Ö-ön a tö-ök!”¹³ – egy (talán nem is létező) veszélyre, párhuzamba állítja a doktor figurájával, aki hasonló módon próbál romlásnak, a süllyedésnek ellenállni. A doktor nem mással találkozik a Hochmeiss-dűlő rogyant kápolnijában, mint önmagával. Áruklodó lehet az, amit naplójába jegyez a találkozás után: „Megbocsáthatatlan hiba. Össekevertem az Ég Zengő Harangszavát a lélekaranggal. Egy koszos csavargó! Egy szökött elmebeteg! Én marha!”¹⁴ A bejegyzés utolsó három mondatának alanya felsorolásszerű párhuzamba kerül, jelezve a doktor és a csavargó közti kapcsolatot.

Ezáltal a kint és bent logikára épülő írás ideál lehetősége foszlik szerte, hiszen azon a helyen ahol a Kint, az Isteni csoda, az Ég Zengő Harangszava tételeződik csak önmaga található, így annak az elnyomó rendszernek központi energiája lepleződik le, amely alapjait a kint és a bent, az elnyomó és
66 az elnyomott, a szabadság és a rabság ellentéteire építi fel. A tökéletes reprezentációs rendszer kérdőjeleződik meg, annak lehetségesként való tételezése a hatalmi rendszer irányító potenciáljaként lepleződik le. Fontos látni, hogy az írásrendszer alapjait alkotó fogalmak leleplezése nem a rendszer felszámolódását eredményezi, hanem annak szükséges megerősödéséhez vezet, hiszen ez a lelepleződés csak a rendszer működése által jöhet létre, annak közege maga az írás. Így kap értelmet az, hogy a doktor írni kezdi regényét, tovább működtetve az alávetettség, a kiszolgáltatottság és a reménytelenség formáit, ezzel fel is törvén azokat.

A doktor nem választhatja a „nem lineáris” leírás módszerét, azt a próbálkozást, mely a nyelv levetkőzése, vagy még inkább felszabdalása, az attól való megszabadulás az *én* totális berekesztésével, a hallgatás által, hiszen, mint a következőkben látható lesz, az csak egy illúzió lenne. A „nem lineáris” írás egy olyan metafora, mellyel a bevezetőben említett posztmodern korpuszhoz tartozó szövegeket jelölhetjük, és amelyeket a recepció szembeállónak érzékel a *Sátántangó* szövegvilágával. Erre a lineáris–nem lineáris poétikai ellenállásra reflektál a szöveg, mikor a tökéletességre törekvő, mindent regisztráló lejegyzési rendszer, a megnevezési kényszer alternatívája merül fel a doktorban, amikor is rövid időre megfogalmazódik benne egy terv, „hogy talán szerencsésebb volna, ha lemondana a további kísérletekről, s így fölszabaduló erőit 'vágyai megszüntetésére' fordítaná, lemondva fokozatosan élelemről, szeszről és cigarettáról a hallgatást választaná a megnevezés állandó gyötrelme helyett...”¹⁵ Az *élelem*, a *szesz* és a *cigaretta* a nyelv metaforái, amennyiben kényszeres fogyasztásuk során ugyanazt az ismétlődő, szubsztancia nélküli mozgást idézik fel, mint a nyelv, valamint azért is, mert a tudatra, a szubjektumra ugyanazzal a konstituáló erővel bírnak, mint a nyelv (*tudatmódosító* szerek). Így ezek a metaforák a jelölő végtelen megszakíthatatlan láncolatára utalnak a szimbolikusban, ezt a szöveget gondolja egy pillanatig áttörhetőnek a hallgatás, a vágyak megszüntetése által. Ez a terv az *én* teljes berekesztésével jár együtt, ideálja az elbeszélői szubjektum teljes megszüntetése, ez a „nem lineáris” elbeszélés logikája, mely a linearitás megtörésével az elbeszélői szubjektumot, mint elhiteltelenedett elbeszélőt, törölni próbálja az elbeszélésből, ezáltal ellenállva annak a represszív, inautentikus kapcsolatnak, mely a nyelv és a valóság, a nyelv és a szubjektum között tételeződik. De a doktor ezt a lehetőséget hamar kizárja, mivel „nevetségesnek találta mindezt, legalábbis nem többnek félelem és méltóságtudat szülte gyengeségnek”¹⁶. *Félelem* és

méltóságtudat: a tudattól, a nyelviségtől való megszabadulásra törő mozdulathoz is a tudat és a nyelv működése tapad. Tehát még a tudat megszüntetésének kísérletében is a tudat egyfajta működését véli felfedezni.

Ahogy Estike esetében a hatalmi rendszer alapját szolgáló opozíciók íródnak át egymásba, így a doktor esetében az írásrendszer alapjául szolgáló ellentétpár bomlik fel egymásrautaltságában. Az ellentétpárok átíródása nem a rendszer felbomlásához vezet, hanem pont annak megerősödése által történhet meg, mondhatni az a közege; a felbomlás csak is az írásban mutatkozhat meg, általa jöhet létre. A lineáris írás, a bezáródás annak a mozgásnak az eszköze lesz mely saját alapjait – kint és bent opozíció – számolja fel, így tárul fel annak értelme, hogy a doktor miért írja tovább a regényt, egyfajta tételezett linearitást, logocentriskusságot működtetve. Az írás nem a modernista reprezentáció naiv megismérlése, nincs szó a nyelv közvetítő erejébe vetett hitről, hiszen a túloldalon nincs semmi, ami közvetíthető, és ami a hitelességre, adekvátságra vonatkozó kérdéseinket lehetővé tenné, így a leírás egyszerre lehet igaz és hamis, a szubjektum elnyomó és elnyomott. Ennek a koordináták nélküliségnek a bemutatása történik a regényben. A reprezentáció szervezőlve annak a pontnak vagy mozgásnak az állandó láttatása, mely a szövegben vaksággként jelölődik. A vakfolt egy rendszer azon pontja, mely a rendszer alkotó elveiből nem magyarázható, láthatatlan, a *Sátántangó* ezt a vakfoltot emeli poetikájának alapelvévé, belátva, hogy *vaksága legmélyebb értelmében természetes*. Ennek a vakságnak a médiuma a lineáris írás, amelyet a kritika a logocentrikus, metafizikus, modernista regényhez való naiv visszatérésként értékel.

A logocentriskusság – Derrida *Platón patikája*¹⁷ című írását olvasva – azt a gondolatot jelöli, hogy a nyelv bizonyos módon való működtetése a reprezentáció egy hitelesebb fajtáját jelenti, Szókratész ezért részesíti előnyben a szóbeli megnyilvánulást (*logosz*) az íráshoz (*pharmakosz*) képest. Derrida, anélkül, hogy írását részletesen megidéznénk, ezt az előnyben részesítést vizsgálja, kimutatja a *pharmakon* kettős értelmét: azt, hogy az egyszerre lehet gyógyszer és méreg. Ezt az ambiguitást rekeszti be az a filozófiai hagyomány, melynek alapító gesztusát Derrida Platónnak tulajdonítja, és amely a *pharmakon* kétértelműségének megszüntetése által létrejövő *pharmakosz-logosz*, rossz-jó, kint-bent stb. ellentétek jól kontrolálható láncolatára építi fel magát. Ez alapján újra feltehető a kérdés: valóban logocentrikus-e a *Sátántangó*, mely azoknak az opozícióknak (győzelem-vereség, kint-bent, hiteles-hiteltelen írás, omnipotens- nem omnipotens elbeszélő) a szembenállását bontja le, mely a logocentrikus filozófiai hagyomány apparátusát látja el energiával? A szöveg szükséges összekapcsoltságban állítja elénk egyszerre

ezeket az egymást kizáró ellentéteket, akárcsak a *pharmakon*, mely egyszerre lehet gyógyír és mérég.

Két dolgot kell még itt megjegyezni. Egyrészt azt, hogy a recepció azon kísérlete, hogy a szöveget a modern vagy a posztmodern kánon-
68 jába besorolja, mintha a félreolvasás ugyanazon módozatait hozná létre, mint amit Derrida tár fel Szókratész esetében, a *pharmakon*, a szöveg ambiguitását figyelmen kívül hagyva, aszerint (félre)olvasva a szöveget, mely olvasat saját, preeminens fogalmi hálóját megerősíti (lineáris-nem lineáris írás, világszerűség-szövegszerűség, modern-posztmodern stb.). A másik jelenség, ami érdekes lehet, hogy a Derrida értelmezésében a *pharmakon* félreolvasása egy hatalmi aktus része: azért jön létre, hogy a fogalmak és filozófusok jól kontrollálható, ellenőrizhető formában álljanak elének. A *pharmakon* ambiguitásában áll ellent ennek a hatalmi aktusnak, egyszerre megidézve a reprezentáció gyógyító és mérgező természetét, úgy ahogy a regény idézi meg az írás általi ellenállás lehetetlenségén keresztül annak lehetségességét.

A *pharmakon* ambiguitásának, az ellentétek korábban bemutatott egymásba játszásának egész sorozatát találjuk a szövegben. A doktor például, jelentéseket vezet a telep lakóiról, kartonokban vezet a telepiek minden cselekedetét, gondolataikat próbálja kitalálni, azért hogy ellenszegüljön az ellenőrizhetetlen romlásnak. „Eldöntötte, hogy mindent alaposan megfigyelsz folyamatosan dokumentál, [...] mert rádöbben, hogy [...] így reménykedhetünk csupán abban, hogy egy nap mi magunk is nem válunk egy bomló és örökösen épülő sátáni rend nyomtalan és elnémult foglyaivá”¹⁸. Itt a jelentésírás a doktor gyengeségét jelöli, azért van rá szükség, mert a doktor fel fogásában ez az egyetlen eszköze arra, hogy ellenálljon egy romboló erőnek, ami kívülről fenyegeti. A telepieket később Irimiás egy nagy ügynök hálózatba szervezi, melyben jelentéseket kell írniuk a hatalom számára. Nem lehetséges-e, hogy a jelentésírás a hatalom totális felügyeletre és kontrollra vonatkozó impotenciáját hívatott leleplezni? Egy tétélezett, tökéletesen működő hatalmi rendnek a szubjektum „nyomtalan” és „elnémult” foglya, nem engedi őt szóhoz jutni, nincs amit mondhatna azon kívül, amit a rendszer mondani enged. Az a hatalmi rend, amelyben a szubjektumok képesek az ellenőrizhetetlen beszédre, amelyben a jelentésre, épp ezért, szükség van, az a hatalmi rend gyengeségében állítódik elének. Ahogy a doktor esetében az írás a hatalomnak való ellenszegülés eszköze, a doktor „*bomló és örökösen épülő sátáni*” renddel szembeni gyengeségét, kiszolgáltatottságát jelöli, úgy a jelentésírás az Irimiás által képviselt hatalom *beszélő szubjektumokkal* szembeni gyengeségére, kiszolgáltatottságára vet fényt: egy tökéletesen működő hatalmi rendszerben a jelentések szükségességét veszítik, hiszen a rendszerben megképződő szubjektumok „tartalmukat” a rendszerből kapják, így képtelenek bármit „eltitkolni” a hatalom elől.

Ebből a szempontból érdemes újra szemügyre venni a hivatali fogalmazók szerepét, akik a hatalom számára érthető formába öntik Irimiás jelentését, melyet érdekes lehet egyfajta reprezentációkritikai munkaként olvasni: az általa megszervezett országos pókháló médiakritikus értelmezése található benne, annak az elemzése, hogy a jelentésteveők karakterén átszűrve, a *valóság* milyen töresekén áthatolva, mennyire hitelesen (inkább hiteltelenül), megbízhatóan (inkább megbízhatatlanul) fog eljutni oda, hogy a hatalom képes legyen felhasználni azt saját céljaira. De ugyanezt a munkát végzik a fogalmazók is, Irimiás beszédét mintegy lefordítva, átfordítva olyan formába, mely a hatalom számára felhasználható lesz. Így a jelentésekben megjelenő reprezentáció a szubjektum képződés szempontjából kettős eredménnyel jár: egyrészt a folyamatban résztvevő szubjektumok nyelv és hatalom általi kihasználódását állítja elének, azt, ahogy a szereplők karaktere az írásban ölt testet, ahogy szerepük által a hatalmi rendszerben felhasználásra kerülnek, másrészt azt is állítja hogy ez a felhasználódás nem jár maradék, veszteség nélkül, hogy felülvizsgálatra szorul, nem tökéletesen működik, így meghagyva a szubjektumban egy titkos, kontrolálatlan helyet, és így elbizonytalanítva egy tökéletesen működő hatalom képét. Ebben a kettős működésben *pharmakon* ambiguitását láthatjuk: az írás, a reprezentáció, a *pharmakon* egyszerre állítja elének és teszi lehetetlenné a hatalom működését.

A recepcióban a tény, hogy a telepiek végül ennek a kizsákmányoló, totalitárius rendszernek részévé válnak, tragizáló értelemben jelenik meg, mondván: a telepiek eljutnak a kiszolgáltatottság egy még mélyebb fokára. Nem csak az kérdéses, hogy egy csupán negatív előjelet ismerő rendszerben milyen értelmet kap a középfokú fokozás, milyen távolodást vagy mozgást jelöl egy koordináták nélküli világban, hanem az is kérdésessé teszi a telepiek sorsa felett tragizáló olvasatokat, hogy szereplők működése pont a hatalom fent elemzett lelepleződéséhez vezet.

Estike öngyilkossága ellenére, az után is szerepet kap a regényvilág megképződésében. Először az Irimiás által képviselt rend használja fel, amikor annak beszédében a telepiek mozgósításának legerőteljesebb motivációjaként képzi alakját újra, kihasználva Estike öngyilkosságát önmaga érdekei mentén, így a szöveg Estikét, mint az Irimiás által működtetett értelmezői rend áldozatát állítja elének. Majd, mivel a mozgósításként létrejövő jelentő hálózat az Irimiás által képviselt rendszer lelepleződéséhez vezet, Estike maga is az őt kihasználó rendszer leleplezője lesz. Míg a doktor esetében az írás fogalmán keresztül figyelhetünk meg egy kettős mozgást, először a doktor gyengeségét, kihasználtságát, védtelenségét figyelhetjük meg, azt ahogy

az írás által védekeznek az elnyomó hatalom ellen, majd azt, ahogy az írás, a jelentés által ugyanez az elnyomó hatalom gyengeségében állítódik elénk, addig Estike esetében a szubjektum képződés módja állítja elénk ezt a kettős mozgást: először azt, ahogy Estike halála Irimiás beszédében a hatalom saját érdekei mentén használódik fel, majd azt, ahogy ez a felhasználtság annak a rendszernek a létrejöttéhez járul hozzá, amely a felhasználtságot létrehozó hatalom működését leplezi le. Estike, ahogy felhasználódik a hatalom önmegképző mozdulataiban, egyszerre orvosság és mérég, működése a *pharmakon* ambiguitását idézi. Estike erre a tulajdonságára éppen *méreg* általi öngyilkosságával tesz szert: a *pharmakon*, a mérég\orvosság bevétele, az ellenállás mozdulatairól való lemondás ruházza fel ezzel a képességgel.

Végül a szöveg önnön hitelességét és hiteltelenségét egyszerre állító alakzatra szeretném felhívni a figyelmet. A *Mennybe menni? Lázálmodni?* fejezet cím a túlra kerülés jelenségét tematizálja, mint ahogy maga a fejezet is a mennybe menetel csodálatos eseményeit tárja elénk. A címben szereplő kérdőjelek ezeknek az eseményeknek a kétségességét támasztják alá, arra hívatottak, hogy a mennybe menetel, a szabadulás lehetőségességét vonják kétségbe. Véleményem szerint azonban a címben nem csak a kérdőjel grammatikai, kétségbe vonó ereje, hanem egy grafikus, a címben állítódó jelenséget megerősítő szint is működik. A címben szereplő kérdőjelt egy grafikus nyom elemeként is olvashatjuk, méghozzá úgy, mintha egy töredéket látnánk magunk előtt. Ha két kérdőjelet tükrözve egymásba csúsztatjuk, akkor azt az ábrát láthatjuk magunk előtt, mely az egyik legmeghatározóbb grafikus eleme a szövegnek: a végtelen szimbolizáló nyolcast.¹⁹ Itt azonban a nyolcas egyik fele alig észrevehető, mondhatni elrejtett. De ez az ábra felidézhet bennünk egy másik szimbólumot is: a taoista filozófia ősi Jin-Jang rajzolatát, mely a világ ellentétes erőinek egymásnak feszülését és egybeolvadását ábrázolja. A címben szereplő grafikus elem látható része, a nyomtatott, grammatikus kérdőjel ábrázolja a mennybe menetel lehetetlenségét, harsányan elkülönülve a körülötte hömpölygő végtelen ürességtől, a kint és a bent, az elnyomó és az elnyomott szembenállását hirdetve. Az ábra hiányzó része képviseli a bent és bent logikáját, a szabadulás, a mennybe menetel lehetőségét, azt amit egyrészt Estike öngyilkosságával, a *pharmakon* ereje által, és az által, hogy önmagát szabadon az őt kihasználó hatalom rendelkezésére bocsátja, másrészt a doktor az írás folytatása, az írásban feltárulkozó bezártság működtetése által ér el.

Véleményem szerint ez az ábra tökéletes szimbóluma az elrejtés és felfedés, a szabadság és az elnyomás, a győzelem és a vereség azon játéka-inak, melyeket a *Sátántangó*ban figyelhetünk meg. A kérdőjel láthatatlan, alig érzékelhető része beleíródik a rabság, alávetettség és kiszolgáltatottság

fogalmaiba. A leírás egyszerre lesz hiteles és hiteltelen, a hatalom valamint a szubjektum egyszerre lesz elnyomó és elnyomott. A regény így besorolhatatlanná válik azokba a kategóriákba (modern vs. posztmodern), melyek értelmüket a szöveg által állandó forgó mozgásban tartott fogalmi paradigmára alapozzák, így ellenállva az értelmezés felette gyakorolt, szókratészi hatalmának. 71

¹ Krasznahorkai László: *Sátántangó*. Bp. 1985. Magvető, 129.

² Michel Foucault: *A szubjektum és a hatalom*. In: *Testes könyv II.*, Ictus és JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged, 1997., 283.o. Fordította: Kis Attila Atilla.

³ Uo. 291.

⁴ Uo. 291.

⁵ Krasznahorkai László: *Sátántangó*. Bp. 1985. Magvető, 140.

⁶ Uo. 143.

⁷ Uo. 143.

⁸ *Krasznahorkai beszélgetések*. Szerkesztette, jegyzetekkel és előszóval ellátta: Hafner Zoltán. Bp. 2003. Széphalom, 11-12. o.

⁹ Krasznahorkai László: *Sátántangó*. Bp. 1985. Magvető, 136.

¹⁰ Uo. 82.

¹¹ Uo. 320.

¹² Uo. 322.

¹³ Uo. 327.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.73.

¹⁶ Krasznahorkai László: *Sátántangó*. Bp. 1985. Magvető, 73-74.

¹⁷ Jacques Derrida: *Platón patikája*, 141, in uő: *A disszemináció*, Pécs, Jelenkor, 1998.

¹⁸ Krasznahorkai László: *Sátántangó*. Bp. 1985. Magvető, 80.

¹⁹Ez az alakzat így képzelhető el:

